Лариса Ороновська

«НАТАЛКА ПОЛТАВКА» НА СЦЕНІ «ТЕРНОПІЛЬСЬКИХ ТЕАТРАЛЬНИХ ВЕЧОРІВ» У ПОСТАНОВЦІ ЛЕСЯ КУРБАСА

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

На основі першої постановки «Наталки Полтавки» в стаціонарному театрі «Тернопільські театральні вечори» описано режисерські та акторські принципи видатного майстра сцени Леся Курбаса на ранньому етапі творчої діяльності.

Звернення до творчої спадщини видатного українського актора, режисера, педагога, організатора театрального життя, культурно-громадського діяча Леся Степановича Курбаса (1887-1937) з кожним днем привертає все більшу увагу науковців – істориків, культурологів, педагогів, мистецтвознавців. Це пов'язано з тим, що ця творчість нелегко піддається науковому осмисленню, передусім через розмаїття її трактування різними науковими сферами та декодифікацію самих творчих пошуків великого Майстра. Незважаючи на те що творчу спадщину Леся Курбаса досліджували і досліджують такі відомі українські вчені, як Н. Корнієнко, Л. Танюк, В. Василько, Л. Мельничук-Лучко, П. Медведик та ін., окремі грані його таланту потребують ще глибших осмислень, а то й розширень спектрів аналітичних підходів.

Мета статті – вивчити ранній етап творчої діяльності видатного майстра сцени Леся Курбаса, зокрема його роботу як режисера та актора в стаціонарному театрі «Тернопільські театральні вечори», взявши за основу його першу постановку вистави «Наталка Полтавка».

Багатогранна діяльність Леся Курбаса як режисера розпочалася із постановки вистав у створеному ним стаціонарному театрі «Тернопільські театральні вечори» (1915-1917). Першою виставою була «Наталка Полтавка» І. Котляревського з музикою М. Лисенка. Цю виставу для відкриття театру Лесь Курбас взяв не випадково. По-перше, п'єса була символічною як безсмертна візитна картка української національної драматургії. По-друге, як музична вистава з участю обдарованих співачок М. Коссак-Чернявської, Ф. Лопатинської, Т. Бенцаль, «вона мала сподобатися всім, навіть запрошеному «військовому начальству» царської армії з канцелярії

Тернопільського генерал-губернатора та повітового управління, і тим утвердити подальшу постійну діяльність театру» [5, 15].

До постановки були залучені такі актори: Лесь Курбас – виборний Макогоненко, С. Зубрицький – возний, Наталка – М. Коссак-Чернявська і Ф. Лопатинська, Петро – Ф. Наливайко, Микола – Т. Ковальський. Треба зауважити, що трупа театру «Тернопільських театральних вечорів» була невеликою. Вона складалася із семи акторів-професіоналів та п'ятнадцяти акторів-аматорів. Серед професійних акторів були Теодозія і Микола Бенцалі, Філомена та Фауст Лопатинські (мати і син), Ганна Юрчак, Марія Коссак-Чернявська. Аматори – Теофіл Демчук, Володимир Калин, Ольга Ковальська, Севастян Зубрицький, Януарій Бортник, Марія Калинів, Ольга Волинець, Стефанія Брояківська, Ганна Брояківська, Теодозій Ковальський, Леонід Міхенко, Володимир Бурбела, Віктор Ступинський, Адам Герасимович, Леоніда Будзинська [2, 73].

Після розподілу ролей почалася багатоденна праця всього творчого колективу над «Наталкою Полтавкою». Лесь Курбас не поспішав із прем'єрою вистави, він готував її як справжній професіонал. Репетиційна робота проводилася на сценах міських кінотеатрів. Організований з молоді симфонічний оркестр активно готувався до прем'єри під керівництвом Й. Бамволі.

Прем'єра вистави «Наталка Полтавка» пройшла 18 жовтня 1915 р. в кінотеатрі «Світязь» з великим успіхом. Тернопільський дослідник театрального мистецтва П. Медведик зазначав, що «...ця вистава вже була поставлена Лесем Курбасом із працівниками Тернопільської залізничної контори у неділю 19 липня 1915 р. у цьому самому залі «Світязь» у користь бідних, тобто з благодійною метою. Дійові особи: Чернявська, Кравчуківна, Дудниченко, Яворський, Кириленко, Рогорянський за участю повного оркестру. Роль Наталки виконувала артистка Марія Коссак-Костів (сценічне прізвище Чернявська, була рідною сестрою К. Рубчакової). Терпелиху грала аматорка-тернопільчанка Кравчуківна, а Миколу відтворював на сцені студент Львівського університету Володимир Наливайко (сценічне прізвище – Кириленко). Ролі возного та виборного грали відповідно наддніпрянець Ф. Дудниченко та І. Яворський. Роль Петра втілював на сцені Рогорянський» [4, 128]. Із них В. Наливайко та М. Коссак-Костів згодом стануть акторами «Тернопільських театральних вечорів». Крім місцевого населення виставу також

побачили солдати та офіцери Російської царської армії, серед яких чимало було вихідців із Східної України.

Успіх вистави «Наталка Полтавка» в «Тернопільських театральних вечорах» спричинився до налагодження знайомства Леся Курбаса з російською військовою владою Тернополя. Це допомогло йому навіть врятувати з тюрми актора театру Миколу Бенцаля, якому загрожувала смертна кара за нав'язаний йому нібито «шпіонаж» на користь австрійської армії.

Центральний персонаж твору, якого втілювали на сцені Марія Чернявська-Костів та Філомена Лопатинська, – звичайна селянська дівчина Наталка наділена не лише зовнішньою красою, а й кращими людськими якостями: працьовитістю, чесністю, розумом, скромною і шляхетною вдачею. Ці риси головної героїні вищезазначені актриси розкрили за допомогою вдало відспіваних на сцені пісень: їхній порядок і послідовність створили виразну й цілісну музичну характеристику. Особливо захоплюючим був образ Наталки, відтворений талановитою співачкою Філоменою Лопатинською, оскільки вона мала професійну вокальну освіту (вчилася у відомого львівського педагога з вокалу Валерія Висоцького) та значний сценічний досвід. Вихідна пісня Наталки-Лопатинської – «Віють вітри» – вже з перших звуків привернула увагу глядача (вона виконує функцію експозиції образу; у ній героїня розповідає про минулі події та про свої переживання). Треба зауважити, що значна частина успіху цієї пісні і у вдалій обробці М. Лисенка, який лаконічними штрихами змалював цілу побутову сценку із сільського життя, в якій власне зафіксовано психологічні переживання. Вже в інструментальному вступі композитор підкреслив поривчастий рух мелодії вгору аналогічною фактурою супроводу. «Якщо в деяких попередніх редакціях пісні «Віють вітри» (наприклад, у А. Барсицького) притаманна деяка чуттєвість, салонність, то Лисенко прагнув повернути їй природність, простоту й щирість» [1, 114].

Друга пісня Наталки – «Видно шляхи полтавськії» – була протрактована виконавицями цієї ролі, зокрема Філоменою Лопатинською, у певній розвитковості образу: Наталка-Лопатинська відповідними музичними виразовими засобами прагне довести возному, що вона йому не пара і просить залишити її в спокої. Сумна наспівна мелодія, викладена співачкою на тлі нескладного супроводу, добре контрастує із сентиментальними сентенціями возного-Зубрицького, відтінює чисту, цільну натуру дівчини.

У сцені з Терпилихою-Бенцалевою (ІІ дія) Наталка-Лопатинська співає насичену драматизмом пісню «Ой мати, мати». Ця пісня вдало доповнена музичним акомпанементом: для того щоби природніше виділити мотив вірності й глибини почуття Наталки, М. Лисенко у вступі до цієї пісні і постлюдії розробляє музичну фразу, яка звучить на словах «кого раз полюбить...» особливо рельєфно і виразно.

У режисерському трактуванні Леся Курбаса драматургії вистави кульмінаційний пункт розвитку образу Наталки припадає на пісню «Чого вода каламутна». Незважаючи на те що дівчина дала згоду на шлюб з возним, її душа протестує: розпач, горе оволодівають нею. Це дуже виразно було втілено у вокальній партії Філомени Лопатинської: декламаційно-схвильована, з нахилом до широкої інтерваліки мелодична лінія (особливо в другому періоді) була талановито розкрита співачкою і тому постійно захоплювала слухачів. Про це не даремно згадував у своїх спогадах Т. Демчук: «Ця оперна співачка (Філомена Лопатинська. – *Л. О.*) своєю грою та чудовим голосом (колоратурне сопрано) зачарувала публіку» [2, 74]. Лесь Курбас як режисер прагнув у цьому епізоді виявити і підкреслити елементи конфліктності. До речі, ця конфліктність дуже яскраво відтворена у супроводі, де композитор запровадив контрапунктуючі до основної мелодії підголоски. Цим ніби передано душевну боротьбу Наталки.

Пісня «Ой я дівчина Полтавка» трактувалася співачкою Філоменою Лопатинською як розв'язка попереднього розвитку. Її (цієї пісні) світлий, радісний тонус, чітка танцювальність завершують музичну характеристику образу.

Петро-Рогорянський представлений у виставі «Наталка Полтавка» (постановка Леся Курбаса) у ліричних тонах. Пісні, виконувані ним («Ой не шуми, луже», «Ой та йшов козак з Дону», «Сонце низенько»), розкривають нещасливу сирітську долю на чужині. Через те їхньому інтерпретатору (П. Рогорянському) властиві кантиленність виконання, сумовито-елегійний відтінок.

Образ Миколи на сцені «Тернопільських театральних вечорів» втілював молодий актор Т. Ковальський. Режисер Лесь Курбас трактував його показним, оптимістичним, дійовим. Для сценічного портрета цього героя підібрано пісні бадьорі, жваві, динамічні («Гомін, гомін по діброві», «Ворскла річка невеличка» та ін.). Тому через пісенні характеристики, з дотриманням романтичного стилю, Лесь Курбас повністю виходив із трактування цього персонажа самим композитором. Це все було задекларовано в їх (маємо на увазі пісні. –

Л. О.) чіткому, нерідко з відтінком танцювальності в супроводі. Адже в образі Миколи режисер втілював риси енергійного, сміливого парубка, завдяки розуму й кмітливості якого герої добиваються свого щастя.

Терпелиха-Бенцалева, як згадували сучасники, надзвичайно вдало відтворювала образ сільської жінки – матері Наталки, яка все зробила б для щастя своєї доньки. Тому в піснях, виконаних нею, відчуваються інтонації народних плачів-голосінь. Т. Демчук згадує, що «Т. Бенцалева в ролі Терпелихи дуже нагадувала незабутню А. Осиповичеву» [2, 74].

Сатиричні характеристики виборного Макогоненка (цю роль у виставі грав сам Лесь Курбас) були особливо природними і виразними. Адже недарма композитор М. Лисенко відтворив цей персонаж дотепними музичними засобами. Актор цього театру Т. Демчук у своїх спогадах зазначав: «Створена ним (Лесем Курбасом. – *Л.О.*) постать була статечна, соковита, наче перенесена з широких степів Полтавщини» [2, 74].

Аналогічно режисер-постановник трактував й образ возного (цю роль грав актор С. Зубрицький). Це особливо підкреслено в пісенному матеріалі, вдало підібраному композитором М. Лисенком. Зокрема, у пісні возного «Од юних літ не знав я любові...» автор висміяв обмеженість і тупість цієї людини одноманітними повторюваннями однієї музичної фрази. Центральними в характеристиці возного є куплети пісні «Всякому городу нрав і права», де возний Тетерваковський, не криючись, висловлює експлуататорську мораль:

...Всякий, хто вищий, той нижчого гне,
Дужий безсилого давить і жме.

Узявши за мелодичну основу пісню-кант Г. Сковороди, М. Лисенко додав до неї супровід навмисне «галантного» типу. Його невідповідність змістові добре розкриває лицемірство й нещирість возного, його сутність хапуги.

Возного доповнює виборний, чиї веселі, грубуваті пісеньки («Дід рудий», «Ой під вишнею» тощо) коментують і пожвавлюють дію.

У досить широко розроблених ансамблях «Наталки Полтавки» режисер акцентує увагу на фіксації настрою героїв, на розвиткові сценічної дії. Інструментальні фрагменти – увертюра й антракти – також вдало динамізують саму п'єсу. Теми цих номерів підібрані так, щоби поглибити ідею та образи вистави.

Як бачимо, у «Тернопільських театральних вечорах» Лесь Курбас вимагав від акторів ясного і чіткого розуміння своїх завдань, строгої фіксації кожної деталі виконання, прагнув граничної виразності та чіткого ліплення мізансцен.

Театрознавець Л. Мельничук-Лучко зазначає, що в першій своїй постановці «Наталки Полтавки» в «Тернопільських театральних вечорах» Лесь Курбас виступав «і як режисер, і як художник, композитор, хормейстер, навіть і як балетмейстер. Він не був ще «отруєний» течіями формалістичного мистецтва. Вистави ставив у реалістичному плані, проводив бесіди з акторами, допомагав їм оволодіти майстерністю, підвищити театральну освіту» [6, 4]. А перша поставлена ним у «Тернопільських театральних вечорах» вистава «Наталка Полтавка» дала безпосередній поштовх для збереження традицій українського національного театру і накреслила шляхи для його становлення та розвитку в нових соціокультурних умовах.

Література

1. Архімович Л.Б., Гордійчук М.М. М. Лисенко: Життя і творчість. – 3-є вид., доп. й перероб. – К.: Муз. Україна, 1992. – С. 114.

2. Демчук Т. «Тернопільські театральні вечори» // Лесь Курбас: Спогади сучасників / За редакцією народного артиста СРСР В.С. Василька. – К.: Мистецтво, 1969. – С. 74.

3. Іванова Г. «Тернопільські театральні вечори» (З історії Галицького театру) // Шляхом Ілліча. – 1979. – 12 квіт. – С. 4.

4. Медведик П. «Тернопільські театральні вечори» // Наукові записки: Збірник / Ред. колегія: В. Лавренюк, Я. Гайдукевич, І. Герета та ін. – Тернопіль, 1993. – С. 128.

5. Медведик П. «Тернопільські театральні вечори» // Театральна Тернопільщина: Бібліографічний покажчик / Укладачі: П.К. Медведик, В.Я. Миськів, Н.К. Іванко. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – С. 15.

6. Мельничук-Лучко Л. «Тернопільські театральні вечори» (До історії театру на Тернопільщині) // Вільне життя. – 1964. – 31 берез. – С. 4.